

Metaphorical systems in folklore texts: linguistic analysis and cultural context

Khalilullo KODIROV¹

Andijan State Institute of Foreign Languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 2025

Received in revised form

10 April 2025

Accepted 2 April 2025

Available online

25 May 2025

Keywords:

folklore metaphors,
metaphorical system,
linguistic analysis,
cultural context,
semiotics,
cognitive linguistics,
Uzbek folklore,
ethnolinguistics,
figurative thinking,
national worldview.

ABSTRACT

This scholarly article is dedicated to the linguistic analysis of metaphorical units in folklore texts, examining their semantic, structural, and functional characteristics. The study highlights the systematic nature of metaphors in folklore, their role within cultural contexts, and their function in expressing national worldviews. In particular, it analyzes the linguocultural aspects of metaphorical imagery in Uzbek folklore, focusing on both universal and ethnic features. The article employs a combination of modern cognitive linguistics and traditional folkloristic methods. The findings are significant not only for philology but also for the fields of cultural studies and anthropology.

2181-3701/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss5/S-pp393-399>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Folklor matnlardagi metaforik tizim: lingvistik tahlil va madaniy kontekst

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

Folklor metaforalari,
metaforik tizim,
lingvistik tahlil,
madaniy kontekst,
semiotika,
kognitiv lingvistika,
o'zbek folklori,
etnolingvistika,
obrazli tafakkur,
milliy dunyoqarash.

Ushbu ilmiy maqola folklor matnlaridagi metaforik birliklarning lingvistik tahliliga bag'ishlangan bo'lib, ularning semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlarini o'rganadi. Tadqiqotda metaforalarning folklor matnlaridagi tizimli tabiati, ularning madaniy kontekstdagi o'rni va milliy dunyoqarashni ifodalashdagi roli keng yoritilgan. Xususan, o'zbek folkloridagi metaforik obrazlarning lingvokulturologik jihatlarini, ularning universal va etnik xususiyatlari tahlil qilingan. Maqolada zamonaviy kognitiv lingvistika va an'anaviy folkloristik metodlar kompleks qo'llanilgan bo'lib, natijalar nafaqat filologiya, balki madaniyatshunoslik va antropologiya sohalari uchun ham ahamiyatli hisoblanadi.

¹ PhD student, Andijan State Institute of Foreign Languages.

Метафорическая система в фольклорных текстах: лингвистический анализ и культурный контекст

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

фольклорные метафоры,
метафорическая система,
лингвистический анализ,
культурный контекст,
семиотика,
когнитивная лингвистика,
узбекский фольклор,
этнолингвистика,
образное мышление,
национальное
мировоззрение.

Данная научная статья посвящена лингвистическому анализу метафорических единиц в фольклорных текстах. Рассматриваются их семантические, структурные и функциональные особенности. В исследовании освещается системная природа метафор в фольклоре, их место в культурном контексте и роль в отражении национального мировоззрения. Особое внимание уделяется лингвокультурологическим аспектам метафорических образов в узбекском фольклоре, а также их универсальным и этническим характеристикам. В статье применён комплексный подход, сочетающий современные методы когнитивной лингвистики и традиционные приёмы фольклористики. Результаты исследования представляют интерес не только для филологии, но и для культурологии и антропологии.

KIRISH

Folklor matnlari – milliy madaniyat, dunyoqarash va qadriyatlarining aks etgan noyob manbalardir. Ushbu matnlarda tilning obrazli vositalari, xususan metaforik birliklar, alohida o‘rin tutadi. Metafora nafaqat nutqni badiiylashtirish vositasi, balki xalq ongidagi tafakkur modelini ifodalovchi muhim til hodisasi hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda metafora haqida turli nuqtai nazarlar mavjud. Masalan, J. Lakoff va M. Johnson ta’kidlashlaricha, “metafora nafaqat til hodisasi, balki insoniy tushunchalarni shakllantirishning asosiy mexanizmidir” (Lakoff & Johnson, 1980). O‘zbek tilshunosligida esa metaforaning xalq og‘zaki ijodidagi o‘rni N. Mahmudov, Sh. Rahmonov kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan.

Ushbu maqolada folklor matnlaridagi metaforik birliklarning lingvistik va madaniy xususiyatlari tahlil qilinadi.

Metaforik birlik tushunchasi va uning folklor matnlaridagi ahamiyati

Metaforik birlik – bu tilning obrazli vositalaridan biri bo‘lib, bir predmet yoki hodisaning nomi unga o‘xshash boshqa predmet yoki hodisaga nisbatan ko‘chma ma’noda qo‘llaniladi. Metafora nafaqat badiiy nutqning muhim elementi, balki insoniy tafakkur, madaniyat va milliy dunyoqarashning lingvistik ifodasidir.

1. Metaforaning lingvistik va kognitiv jihatlari

Metafora haqidagi zamonaviy nazariyalar uning nafaqat til hodisasi, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi ekanligini ta’kidlaydi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan metafora – bu “bir kontseptual soha boshqasining terminologiyasi orqali tushunilishi va tushuntirilishi” (Lakoff & Johnson, 1980). Jahon tilshunosligida metafora tushunchasi A. Richards, M. Black, P. Rikoer kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan.

Rus tilshunosi V.G. Gak metaforani “tilning kreativ dinamikasini ifodalovchi universal hodisa” deb ta’riflaydi (Гак, 1998). O‘zbek tilshunoslari esa, masalan, N. Mahmudov metaforik birliklarni “til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘lovchi halqa” sifatida talqin qiladi (Mahmudov, 2010).

2. Folklor matnlarida metaforaning o'ziga xos xususiyatlari

Folklor – bu an'anaviy og'zaki ijod bo'lib, unda metaforik birliklar quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

1. Arxaik va mifologik kodlar – Folklor metaforalari ko'pincha qadimiy e'tiqodlar, animizm va totemizm bilan bog'liq. Masalan, o'zbek folklorida “Quyosh – otalar ruhi” yoki “Yer – ona” kabi metaforalar tabiatga nisbatan mistik munosabatni ifodalaydi.

2. An'anaviylik va stabil shakllar – Folklor metaforalari avloddan-avlodga o'tib, ma'lum bir shaklda qotib qolgan. Rus folklorida “beryoza – qiz” metaforasi, o'zbek folklorida esa “qiz – olma” kabi turg'un obrazlar keng tarqalgan.

3. Madaniy va milliy xususiyatlar – Har bir xalq folklorida metaforik birliklar o'ziga xos milliy rangga ega. Masalan, rus xalq ertaklarida “qarg'a – yomonlik ramzi” bo'lsa, o'zbek folklorida “qarg'a – bashorat qushi” sifatida tasvirlanadi.

O'zbek tilshunosi Sh. Rahmonov ta'kidlashicha, “folklor metaforalari xalq ongidagi arxaik qatlamlarni saqlab qolgan lingvistik modellardir” (Rahmonov, 2005).

3. Metaforik birliklarning folklor matnlaridagi funktsiyalari

Folklor matnlarida metafora quyidagi vazifalarni bajaradi:

- Dunyoqarashni ifodalash – Metaforalar orqali xalqning tabiat, inson va kosmos haqidagi tasavvurlari aks etadi.

- Emotsional ta'sir oshirish – Badiiy obrazlar tinglovchi yoki o'quvchining hissiyotiga ta'sir qiladi.

- Ma'no chuqurligini oshirish – Metaforalar matnning semantik qatlamlarini boyitadi.

Nemis folklori tadqiqotchisi M. Lüthi folklor metaforalarini “xalq ongining universal til kodi” deb ataydi (Lüthi, 1982).

Metaforik birliklar folklor matnlarida muhim lingvistik, kognitiv va madaniy ahamiyatga ega. Ular nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, an'analari va tafakkur modelini saqlab qoluvchi vositalardir. Metaforalarni o'rganish orqali biz milliy madaniyat va tilning chuqur qatlamlarini tushunishimiz mumkin.

Folklor metaforalarining lingvistik xususiyatlari

Folklor metaforalarining lingvistik tahlili ularning strukturaviy, semantik va pragmatik jihatlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda biz folklor matnlaridagi metaforik birliklarning asosiy lingvistik xususiyatlarini quyidagi jihatlardan ko'rib chiqamiz:

1. Leksik-semantik xususiyatlar

Folklor metaforalarining leksik tarkibi va semantik tuzilishi ularning o'ziga xosligini belgilaydi. Bu sohada quyidagi jihatlar ajralib turadi:

- Arxaik leksikaning saqlanib qolishi.

Folklor metaforalarida qadimgi tillardan meros bo'lib qolgan leksik birliklar ko'p uchraydi. Rus tilshunosi V.N. Toporov ta'kidlashicha, “folklor metaforalari til tarixining tirik muzeyi hisoblanadi” (Toporov, 1988). O'zbek folklorida “yel” (shamol) so'zi ko'pincha “ruh” yoki “ajdaho” bilan tenglashtiriladi, bu qadimgi turkiy e'tiqodlarning izidir.

- Polisemantiklik va ko'p qirralilik

Folklor metaforalari bir vaqtning o'zida bir nechta ma'nolarni anglatishi mumkin. Masalan, “olma” metaforasi o'zbek folklorida nafaqat meva, balki go'zallik, tushlik va ma'rifat ramzi sifatida ham qo'llaniladi. Lotin tilshunosi Umberto Eco bu hodisani “matnning semantik ochiqlik prinsipi” deb ataydi (Eco, 1984).

2. Sintaktik xususiyatlar

Folklor metaforalarining sintaktik joylashuvi ularning funktsional xususiyatlarini belgilaydi:

- Qat'iy sintaktik shakllar

Folklor metaforalari ko'pincha aniq sintaktik shakllarda (epitet, qiyos, mubolag'a) ifodalanadi. O'zbek tilshunosi Sh. Rahmonovning fikricha, "folklor metaforalarining 80% dan ortig'i sifatdosh+ot modelida keladi" (Rahmonov, 2005). Masalan: "oltin yurak", "kumush soch".

- Takrorlanish darajasi

Folklor metaforalari turg'un bo'lib, matnning turli qismlarida takrorlanadi. Bu xususiyatni rus folkloristlari V.Ya. Propp va E.M. Meletinskiy "folklor formulaliligi" deb atashgan (Propp, 1928).

3. Pragmatik xususiyatlar

Folklor metaforalarining nutqdagi amaliy ishlatilishiga oid xususiyatlar:

- Madaniy kodlanganlik

Har bir metafora ma'lum bir madaniyat kontekstida tushuniladi. Nemis antropologi K. Levi-Stross ta'kidlaganidek, "folklor metaforalari madaniyatning lingvistik shifridir" (Levi-Strauss, 1958). Masalan, o'zbek folklorida "qora ko'z" go'zallik belgisi bo'lsa, ba'zi g'arb madaniyatlarida bu ifoda salbiy ma'nolarda qo'llanilishi mumkin.

- Emotsional ta'sirchanlik

Folklor metaforalari tinglovchining hissiyotiga kuchli ta'sir o'tkazadi. Amerikalik psixolingvist S. Kuchayz bu hodisani "affektiv lingvистika" doirasida o'rgangan (Kuczaj, 1999).

4. Lingvokulturologik xususiyatlar

Folklor metaforalarining madaniyat bilan bog'liq jihatlari:

- Etnik xususiyatlar

Har bir xalq folklorida o'ziga xos metaforik modellar mavjud. O'zbek tilshunosi N. Mahmudovning fikricha, "o'zbek folklor metaforalarining 60%dan ortig'i tabiat bilan bog'liq" (Mahmudov, 2010). Bunda "daryo" ko'pincha hayot, "tog'" esa qat'iyat ramzi sifatida tasvirlanadi.

- Universal va milliy xususiyatlar

Ba'zi metaforalar universal (masalan, "yosh – bahor"), ba'zilari esa faqat ma'lum bir madaniyatga xos (o'zbek folklorida "lola – sevgi", rus folklorida "beryoza – vatan") bo'ladi.

Folklor metaforalarining lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular nafaqat tilning badiiy vositalari, balki xalqning tafakkur modeli, madaniyati va tarixining muhim ko'rsatkichidir. Ushbu tadqiqot folklor metaforalarining murakkab lingvistik tuzilishini va ularning madaniy ahamiyatini ochib beradi.

Folklor matnlaridagi metaforik birliklarning tasnifi

Folklor metaforalarini tasniflashda olimlar turli mezonlardan foydalanishgan. Ushbu bo'limda biz metaforik birliklarning ilmiy asoslangan tasnifini quyidagi jihatlardan ko'rib chiqamiz:

1. Semantik mezon bo'yicha tasnif

Metaforalarni ularning mazmuniy jihatlari ko'ra quyidagicha ajratish mumkin:

a. Antropomorfik metaforalar

Tabiat hodisalarini inson xususiyatlari bilan taqqoslash. Rus folkloristi V.Ya. Propp bu turdagi metaforalarni “tabiatning insoniylashtirilishi” deb atagan (Propp, 1946). Masalan:

“Quyosh kuldi”

“Daryo yig’ladi”

b. Zoomorfik metaforalar

Inson xususiyatlarini hayvonlar bilan ifodalash. O‘zbek tilshunosi Sh. Sodiqov ta’kidlashicha, “o‘zbek folklorida bu turdagi metaforalarning 40% yirtqich hayvonlar bilan bog‘liq” (Sodiqov, 2012). Misollar:

“Sherdek jasur”

“Tulkiyona hiyla”

c. Fizik-metafizik metaforalar

Moddiy dunyoning abstrakt tushunchalar bilan bog‘lanishi. Kognitiv lingvistika asoschisi J. Lakoff bu hodisani “abstrakt tushunchalarning jismoniy asoslari” deb ta’riflaydi (Lakoff, 1987). Folklor misollari:

“Sevgi – olov”

“Hayot – yo‘l”

2. Strukturaviy mezon bo‘yicha tasnif

Metaforalarning grammatik qurilishiga ko‘ra:

a. Oddiy (bir komponentli) metaforalar

“Temir qo‘l” (sifat+ot)

“Oq mo‘ylov” (sifat+ot)

b. Murakkab (sintaktik) metaforalar

O‘zbek folklorshunosi M. Qodirov bu turdagi metaforalarni “folklor sintaksisining jozibador jihati” deb ataydi (Qodirov, 2008). Misollar:

“Ko‘zlaring – yulduzlar, qoshiging – oy”

“Sochlaring – tunda daryo”

3. Funktsional mezon bo‘yicha tasnif

Metaforalarning matndagi vazifasiga ko‘ra:

a. Diskriptiv (tavsiflovchi) metaforalar

Xarakter yoki muhitni tasvirlash. Masalan:

“Oltin uy”

“Kumush toj”

b. Narrativ (hikoya qiluvchi) metaforalar

Voqea rivojiga yordam beruvchi metaforalar. Rus folklorist B. Putilov bu turdagi metaforalarni “folklor syujetlarining tayanch nuqtalari” deb hisoblaydi (Putilov, 1994). Misol:

“Yurak sinishi”

“Dunyo oylandi”

c. Simvolik (ramziy) metaforalar

Ma’lum madaniy ma’nolar ifodalovchi metaforalar. O‘zbek olimi T. Mirzaev ta’kidlashicha, “o‘zbek folkloridagi simvolik metaforalarning 60% diniy-mistik mazmunga ega” (Mirzaev, 2015). Misollar:

“Xumor – ma’rifat”

“Qush – ruh”

4. Madaniy-mezoniy tasnif

Metaforalarning madaniy xususiyatlariga ko'ra:

a. Universal metaforalar

Ko'p madaniyatlarda uchraydigan metaforalar. Masalan:

"Vaqt – oqim"

"O'lim – uyqu"

b. Etnik xususiyatdagi metaforalar

Muayyan madaniyatga xos metaforalar. Tilshunos A. Wierzbicka ta'kidlashicha, "har bir madaniyatning o'ziga xos metaforik landshafti mavjud" (Wierzbicka, 1997). O'zbek folkloriga xos misollar:

"Lola – go'zallik"

"Sumalak – umid"

5. Diaxronik tasnif

Paydo bo'lish vaqti va tarixiylik darajasiga ko'ra:

a. Arxaik metaforalar

Qadimgi e'tiqodlar bilan bog'liq. Masalan:

"Yer – ona"

"Osmon – ota"

b. Yangilik metaforalar

Keyingi davrlarda paydo bo'lgan. O'zbek folklorshunosi O. Matyoqubov bu turdagi metaforalarni "folklorning dinamik jihati" deb ataydi (Matyoqubov, 2010). Misol:

"Poyezd – taraqqiyot"

"Telefon – sehr"

Folklor metaforalarini turli mezonlar bo'yicha tasniflash ularning murakkab tabiatini tushunish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, metaforik birliklar nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki xalqning tafakkur modeli, madaniyati va tarixining muhim ko'rsatkichidir.

XULOSA

Folklor matnlaridagi metaforik birliklar nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki milliy tafakkur, madaniyat va tarixiy xotiraning aksi hisoblanadi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, metaforalar xalq og'zaki ijodida tizimli ravishda qo'llanib, til va madaniyatning o'zaro ta'sirini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Eco U. (1984). Semiotics and the Philosophy of Language. – Bloomington: Indiana University Press.
2. Kuczaj S. (1999). Emotion Talk in American English. – Journal of Pragmatics 31.
3. Lakoff G. (1987). Women, Fire, and Dangerous Things. – Chicago: Chicago UP.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
5. Levi-Strauss C. (1958). Anthropologie structurale. – Paris: Plon.
6. Lüthi, M. (1982). The European Folktale: Form and Nature. Indiana University Press.
7. Mahmudov N. (2010). Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr.
8. Matyoqubov O. (2010). Zamonaviy o'zbek folklori. – Toshkent: Yangi asr avlodi.
9. Mirzaev T. (2015). O'zbek folkloridagi simvolika. – Toshkent: Sharq.
10. Propp V. Ya. (1928). Morfologiya skazki. – L.: Academia.

11. Propp V. Ya. (1946). Istoricheskie korni volshebnoy skazki. – L.: LGU.
12. Putilov B. N. (1994). Fol'klor i narodnaya kultura. – SPb.: Nauka.
13. Qodirov M. (2008). Folklor lingvistikasi. – Toshkent: Akademnashr.
14. Rahmonov Sh. (2005). O'zbek folklorida obrazli ifodalar. – Toshkent: Fan.
15. Sodiqov Sh. (2012). O'zbek xalq ertaklaridagi obrazlar tizimi. – Toshkent: Fan.
16. Toporov V. N. (1988). Mif. Ritual. Simvol. Obraz. – M.: Progress.
17. Toporov, V. N. (1988). Mif. Ritual. Simvol. Obraz. Progress.
18. Wierzbicka A. (1997). Understanding Cultures Through Their Key Words. – Oxford: OUP.
19. Гак, В. Г. (1998). Метафора: универсальное и специфическое. Москва: Наука.